

POJEM GRAMATIKY A GRAMATIKA POJMOV U WITTGENSTEINA (1929 – 1934)

FRÉDÉRIC NEF, Université de Rennes I

Myšlienka gramatických predpokladov prenesených do metafyziky,¹ filologický ideál stanovenia filiácií a genealógií pojmov, predpokladajúci dosadenie lokálnych genéz za systémy, sa môžu zdať blízke Wittgensteinovým hlavným záujmom. Kritický aspekt je tu skutočne ten istý ako u Nietzscheho: filozofická gramatika je nástrojom kritiky filozofických ilúzií rovnako ako Nietzscheho filozofická filológia. Avšak rozdiel medzi filológiou a gramatikou objasňuje rozdiely v kritických postojoch týchto dvoch filozofov: filológ má do činenia s textami (v prípade Nietzscheho metafyzika ako súbor textov – morálka, platonizmus ako texty), zatiaľ čo gramatik má do činenia s výpoveďami. Pravidlá vytvárania textov sa odlišujú od pravidiel konštrukcie výpovedí. Pre Nietzscheho je metafyzika súborom pojmových filiácií čiastočne determinovaných nešťastnými etymologickými náhodami, falošnými lexikálnymi príbuznosťami, ktoré filológia umožňuje vyčleniť, aby sa filozof, lekár civilizácie, mohol vyliečiť z metafyziky, ktorá devaluje zmyslovo vnímateľnú realitu. Pre Wittgensteina je kritická úloha gramatiky oveľa radikálnejšia, pretože napráva vzťah medzi jazykom a samou realitou. Pre Wittgensteina je pojem gramatiky ahistorický: komparatívna gramatika naň nemá nijaký vplyv a gramatika je tradične definovaná ako súbor pravidiel.²

Osobitosť wittgensteinovského projektu sa ukáže, keď ho porovnáme s Nietzscheom a najmä s Husserlom z *Logických skúmaní*. Pre Husserla je čistá gramatika, keď určuje formu apofanzis (tvrdenie alebo popieranie niečoho o niečom – pozn. prekl.), aj gramatikou významov. Jazyk sa rozkladá a analyzuje v základných a odvodených kategóriách, realita v objektoch a okamihoch.³ Rozlišovanie medzi tým, čo je závislé a čo je nezávislé, majú jazyk a realita spoločné. No predpokladom toho, aby bola táto odlišnosť rozpoznaná, je kategoriálna intuícia, intuícia, ktorá sa obracia proti formálnym (logika), formálno-materiálnym (jazyk) i materiálnym (sekundárne kvality) multiplicítam, spoznávajú v nich zákony celku a častí platné pre všetky multiplicity, ktoré sú totalitami (predmety vnímania, zmysluplné výpovede atď.).

¹ V nasledujúcich dvojiciach sa druhý (ontologický) člen myslí na základe prvého (gramatického) člena: podstata a podstatné meno, osobná identita a zámeno ja, kvalitatívna stálosť a prídavné mená.

² Treba si však uvedomiť, že všeobecná gramatika bola spočiatku definovaná vzhľadom na správne použitie, a teda že podstatné je v nej normatívne hľadisko, čo vo Wittgensteinovej filozofickej gramatike, prirodzene, chýba.

³ Predmety a okamihy sú definované v III. a IV. kap. Husserlových *Logických skúmaní*.

Porovnanie s Aristotelom a stredovekými filozofmi, ku ktorému by nás to mohlo priviesť, by okrem ontologického rozdielu ukázalo význam zrieknutia sa semiotickej korešpondencie medzi intelektom, vecou a znakom, rovnako ako iné porovnanie so všeobecnou gramatikou by umožnilo zdôrazniť, že myšlienka autonómnosti gramatiky pre Wittgensteina neznamena, že gramatika je racionálna. Napokon kontrast s Nietzsche osvetľuje skutočnosť, že gramatika nehraje úlohu regulatívneho ideálu v etike filozofického poznania, i keď, ako sme už naznačili, medzi Nietzsche a Wittgensteinom existujú styčné body.

Wittgenstein sa zaraďuje medzi potomkov filozofickej gramatiky, no zdá sa, že je úplne pôvodný. Najlepšie sa to ukáže pri porovnaní s Husserlom. Husserlovým projektom je formálna ontológia korelatívna s formálnou logikou. Azda by nás to mohlo viesť k vysloveniu nasledovnej hypotézy: *Traktát* sa dopustil omylu v tom, že sa usiloval o formálnu ontológiu budovanú presne podľa predikátového kalkulu a že si teda podľa vyjadrenia Smitha-Mulligana ([6], 73-74) poplietol formálne s logickým (*Traktát* nepredstavuje formálnu ontológiu, ale pokus o ontológiu logiky prvého rádu, ontológiu, ktorej projekt sa musel nutne prejavíť prísny obmedzením – tento prístup dovoľuje len načrtnúť kontúry ontológie, ale nedáva jej naozaj formu⁴). Vpád gramatickej problematiky do tejto oblasti (keby bola táto hypotéza do istej miery pravdepodobná), zrejme svedčí o neúspechu spôsobenom touto konfúziou a o pokuse hľadať v gramatike čosi, čo je *formálne a nie logické*.

1. Wittgensteinovský projekt filozofickej gramatiky⁵

Kantovská interpretácia *Filozofickej gramatiky* je bežná.⁶ V tejto interpretácii sa robí analógia medzi Kantovou transcendentálnou estetikou a Wittgensteinovou filozofickou gramatikou, ktorá robí pre jazyk to, čo robí Kant pre vnímanie: kritickú analýzu apriórnych podmienok možnosti. Vieme, že transcendentálna estetika objasňuje čisté apriórne formy zmyslovosti (čas, priestor); poznáme kritický cieľ transcendentálnej estetiky: zbaviť čas a priestor ich zdanlivej substancnej reality, spoznať podmienky možnosti zmyslového poznania. Filozofická gramatika sa podobným spôsobom usiluje ukázať podmienky možnosti pochopenia významu, aby sa im nepripisovala substancijná existencia. Cieľom transcendentálnej estetiky je

---

⁴ Ontológia má kontúry, pretože *Traktát* vyznačuje jej hranice, ale nemá formu v zmysle formálnej ontológie vzťahujúcej sa na materiálnu ontológiu.

⁵ Tento názov je pôvodný. Dejiny ideí zaznamenali Všeobecné gramatiky, Analytické gramatiky, Čisté gramatiky, ale pokiaľ vieme, žiadnu Filozofickú gramatiku. Všimnime si však definíciu gramatiky od Goblotu z roku 1927, ktorá je veľmi blízka Wittgensteinovi a ktorá by mohla byť inšpirovaná spoločným zdrojom: "Všeobecná gramatika sa odlišuje od porovnávacej gramatiky. Jej cieľom je vyvodíť z porovnávacieho štúdia jazykov veľmi všeobecné zákony, ktorým sa bude musieť nevyhnutne podriadiť každý možný jazyk, zákony, ktoré sú podmienkami možnosti vyjadrovať myslenie, dokonca podmienkami možnosti samého myslenia. Filologickými metódami teda rozoberá psychologické problémy" ([10], 254).

⁶ Pozri najmä ([4], 145 – 150). Haker redukuje filozofickú gramatiku podľa Wittgensteina na "formu predstavy", na "kategoriálnu schému".

kritika transcendentálneho zdania vo vnímaní. Možno ho charakterizovať takto: považujeme čas a priestor za reality, objekty alebo reálne vzťahy a nie za apriórne podmienky vnímania fenomenálnej reality.

Čo je asi transcendentálne zdanie v jazyku? Vo svojej silnej podobe je to postulovanie prirodzeného alebo reálneho vzťahu medzi jazykom a realitou. Je vo svojej slabšej podobe uspokojením sa so zhodou medzi jazykom a realitou? Bola by teda korespondenčná teória pravdy (príkladom ktorej je súhrn zásad izomorfie v *Traktáte*) otrokyňou transcendentálneho zdania?

Analógia medzi týmito dvoma druhmi transcendentálneho zdania je však možno mylná, lebo ak má veľmi jasnú štruktúru, pokiaľ ide o vnímanie – ide tu o zmiešavanie na dvoch úrovniach: vec o sebe (jav, predmet zmyslovosti) a podmienky zmyslovosti –, transcendentálne zdanie v jazyku zďaleka nie je také jasné a bezprostredne zistiteľné. Skutočne, čím je asi toto zdanie pre jazyk? Bolo by možné rozlíšiť tri druhy zmiešavania: zmiešavanie kategórií gramatiky s kategóriami reality (neskôr rozoberieme príklad s farbami), zmiešavanie predmetov poznania s podmienkami poznania, s pravidlami produkcie poznania a napokon zmiešavanie medzi interpretačným kalkulom na základe pravidiel a štruktúrou interpretovanej reality.

Zmiešavanie je spôsobené projekciou: v prvom prípade gramatických kategórií na realitu, v druhom prípade podmienok na predmety a nakoniec v treťom prípade kalkulu na jeho aplikačnú oblasť.

Lepšie tu chápeme význam výberu medzi dvoma definíciami gramatiky – kategoriálnou alebo nekategoriálnou –, t.j. odlišnosť od Husserla: práve kategoriálna intuícia umožňuje jednotu bez projekcie apriórnych foriem závislosti a nezávislosti. Možno vysloviť hypotézu, že pre priamy metafyzický dopad gramatiky je nevyhnutná zakladajúca kategoriálna intuícia, spoločná rozličným typom multiplicity, a možno si dokonca klásť otázku, či by dielo *O interpretácii* nemohlo byť z tohto hľadiska reinterpretované vo svetle rekonštrukcie platónskej kategoriálnej gramatiky, ktorej základnými kategóriami by boli podstatné meno a sloveso.

Je Wittgensteinova filozofická gramatika transcendentálnou gramatikou v Kantovom zmysle?

Transcendentálna gramatika je zrejme gramatikou, ktorá stanovuje podmienky možnosti významovej skúsenosti (gramatikou, ktorá je príčinou toho, že chápeme slovo alebo vetu). Zrejme dovoľuje apriórne stanovovať zákony, ktoré umožňujú empirickú gramatiku. Táto vyjadruje pravidlá gramatickosti, zatiaľ čo transcendentálna gramatika zrejme vysvetľuje, ako je možná empirická gramatika.

Je filozofická gramatika transcendentálnou gramatikou v striktnom zmysle slova a má zmysel tvrdiť to o transcendentálnej gramatike? Možno hovoriť o transcendentálnej geografii, keďže Wittgenstein používa pre gramatiku metaforu "geografie" a "geometrie"? Ak je gramatika len empirická, odpoveď je samozrejme negatívna (príklad: transcendentálne klampiarstvo!). Transcendentálna gramatika zrejme stanovuje podmienky možnosti univerzálnej gramatiky jazyka (alebo empirických gramatík jednotlivých jazykov), rovnako ako transcendentálna estetika stanovuje podmienky možnosti empirickej estetiky (chápanej ako učenie o zmyslovom vnímaní).

Ak má transcendentálna estetika do činenia s priestorom a ak je geometria vedou o konštituovanom priestore, možno povedať, že transcendentálna estetika je transcendentálnou geometriou? A ak je gramatika geometriou jazyka, posilňuje to myšlienku, že filozofická gramatika je transcendentálna?

Aby sa však mohlo hovoriť o transcendentálnej gramatike, je zrejme potrebná transcendentálna alebo apriórna intuícia významu. Existenciu transcendentálnej estetiky vskutku umožňuje prekonanie transcendentálneho zdania vnímania prvotnou intuíciou, ktorá sa nemôže vyvodiť z rozmanitosti fenomenálneho vnímania. Predstavuje kategoriálna intuícia taký typ intuície? Na prvý pohľad sa zdá, že pre Wittgensteina je možnosť takej intuície blokovaná radikálnou empirickou rozmanitosťou, spôsobenou neohraničenosťou jazykových hier. Avšak, ako ďalej uvidíme, gramatika vo Wittgensteinovom zmysle sa ani zďaleka nestotožňuje so syntaxou alebo dokonca s pragmatikou, ako by sme si mohli myslieť podľa niektorých neskorších interpretácií. Je v podstate tým, čo dovoľuje vytvárať zmysel, oddeliť zmysel a nezmysel (vnútri zmyslu sú vety pravdivé alebo nepravdivé). Ako možno rozhodnúť, čo je zmysel a čo nezmysel, bez intuície? A postačovala by táto sémantická intuícia na zabezpečenie transcendentálneho charakteru gramatiky?

Wittgensteinova originalnosť zrejme spočíva v tom, že má projekt ne-transcendentálnej, ba dokonca ne-čistej filozofickej gramatiky.

2. Miesto *Filozofickej gramatiky* vo Wittgensteinovom vývoji

Obmedzíme sa na rozbor *Filozofickej gramatiky*, ktorá zohráva kľúčovú úlohu v prechode od Wittgensteina I k Wittgensteinovi II (hoci sa môže zdať, že patrí väčšmi k Wittgensteinovi II ako k Wittgensteinovi I). Chceme ukázať súvislosti medzi Wittgensteinom I a Wittgensteinom II, pokiaľ ide o vzťahy medzi jazykom a realitou, od *Traktátu po Filozofické skúmania* (ktoré sem nezahrnujeme). Nebudeme brať do úvahy, alebo len výnimočne, *Modré a hnedé knihy*, pretože sú súčasťou textového súboru *Filozofických skúmaní*, a *Lístky* (Zettel), lebo v súbore, ktorý siaha až po rok 1945 alebo 1948, sa nedá datovať, čo pochádza z rokov 1929–1934. *Filozofické poznámky* patria do toho istého súboru ako *Filozofická gramatika*. Pokiaľ ide o *Cambridgské prednášky*, často jasným a takmer jednoduchým spôsobom vyjadrujú to, čo sa týka gramatiky.

Definícia slova "gramatika" je dvojznačná. Táto dvojznačnosť odkazuje viacej na rozmanitosť funkcií, ktoré plní pojem, než na vnútornú nejasnosť pojmu. Predovšetkým si možno položiť otázku, či niektoré spôsoby jeho používania, ako napríklad "gramatika procesov" ([4], 151)⁷ nie sú metafyzické. Otázka "Čo je gramatika?" sa vo *Filozofickej gramatike* neobjavuje (ako napríklad otázka "Čo je

---

⁷ Pasáž z *Filozofickej gramatiky* je nasledovná: "Skutočne, gramatiku stavu alebo duchovného procesu možno porovnať s gramatikou, ktorá sa odohráva v mozgu." Wittgenstein tiež spomína gramatiku psychologických stavov vo *Filozofických skúmaniach*, § 572.

veta?"). Nemožno teda stanoviť definíciu, ktorá by bola Wittgensteinovou odpoveďou na túto otázku, ale možno ju rekonštruovať.

Wittgenstein prechádza od definície z rokov 1929–1930: "Gramatika je teóriou logických typov" ([9], § 7, 55) k inej definícii z roku 1932: "Gramatika je opisom jazyka" ([8], 128). Gramatika je súborom pravidiel. Tieto pravidlá sa nechápu ako pravidlá syntaktickej transformácie výpovedí, ale ako pravidlá určujúce alebo dovoľujúce určiť význam ([7], 133).

Filozofická gramatika obsahuje v paragrafoch 133–138, ktoré sú najsystematickejšou pasážou týkajúcou sa tejto témy, tieto tvrdenia o gramatike: Gramatické pravidlá sú ľubovoľné, gramatika je analogická hre, gramatika je analogická klávesnici. Ľubovoľnosť gramatických pravidiel (porovnaj ďalej) treba chápať v kontexte autonómnosti gramatiky. V súvislosti so slovom "nie" (nicht) Wittgenstein tvrdí, že je absurdné sa pýtať, či by mu mohli vyhovovať iné pravidlá, lebo s inými pravidlami by malo odlišný význam a nebolo by teda tým istým slovom ([7], 191). Wittgenstein porovnáva gramatické pravidlá s pravidlami varenia. Nepýtame sa, prečo sú ľubovoľné, keďže varenie nie je vzhľadom na realitu autonómne, "je jej zviazané". Wittgenstein dodáva, že pravidlá varenia sú determinované účelom varenia, no účel gramatiky nejestvuje (čo je iný spôsob vyjadrenia toho, že je autonómna v zmysle uzavretosti do seba). Gramatické pravidlá sa podobajú formačným pravidlám logiky: ak sa porušia, jednoducho "hovorme o inom" – tvrdí Wittgenstein. Z jazyka teda nemožno vyjsť. Wittgenstein vyjadruje tento rozdiel v termínoch gramatických odlišností: gramatika slova "varit" nesúvisí s pravidlami varenia, rovnako ako gramatika slova "hrať šach" nesúvisí so šachom a ako ani gramatika slova "násobiť" nesúvisí s pravidlami násobenia ([7], 192). V súvislosti s porovnávaním gramatických pravidiel s jednotkami merania ([7], 192) Wittgenstein zdôrazňuje, že jeho pojmová analýza je gramatická: "Je to, prirodzene, len poznámka o gramatike výrazu "jednotka dĺžky". V predchádzajúcej poznámke o typoch pravidiel by sa dalo očakávať, že Wittgenstein využije analógiu úplne a v súvislosti s tým prehlási, že vzťah gramatiky slova "gramatika" nesúvisí s gramatickými pravidlami, tak ako napríklad súvisia pravidlá varenia s varením, pretože predtým bol stanovený kontrast medzi gramatikou a varením. Pri takom obmedzení analógie sa možno pýtať, či by tu gramatika nemala väčšiu úlohu, keby neobsahovala samu ideu pravidla. Gramatické pravidlá zrejme nie sú na tej istej úrovni ako pravidlá špeciálnych gramatik týkajúcich sa rozdielnych oblastí.

Skutočné porovnanie, ako sme práve videli, je možné medzi gramatickými pravidlami a jednotkami merania: "Gramatické pravidlá sú ľubovoľné v rovnakom zmysle ako výber jednotky merania. To ale môže jednoducho značiť, že táto jednotka merania je nezávislá od dĺžky predmetu merania, a nie to, že výber jednej jednotky je "pravdivý" a druhej jednotky je "nepravdivý", tak ako je pravdivý údaj o dĺžke" ([7], 192).

Na pojme gramatiky si teraz už všimneme, že je dvojznačný: výraz gramatika vo vete ako "Pravidlá gramatiky sú ľubovoľné" môže označovať buď gramatiku tej alebo inej oblasti vo všeobecnosti, alebo gramatiku v lingvistickom zmysle. Druhá dvoj-

značnosť vzniká z toho, že termín gramatika môže predchádzať slovu (gramatika slova "červený"), výrazu (mať bolesti zubov), vete. Jednako Wittgenstein neprechádza od kulinárnych pravidiel k použitiu výrazu "gramatika varenia".

Pojem gramatiky pripravuje pojem "jazykovej hry". Skutočne, od gramatiky výrazu po jazykovú hru, ktorá umožňuje osvojiť si a potom ovládnuť jeho význam, existuje v istom zmysle kontinuita. Napríklad výraz "to je červené" sa osvojuje v jazykovej hre, ktorej pravidlá budú zhrnuté v gramatike červenosti. Skutočne, gramatika zároveň obsahuje konštrukčné pravidlá, predovšetkým pre ostenzívne definície, a pravidlá používania, ktoré sa osvojujú v jazykových hrách.

Od roku 1929 do roku 1934 sme svedkami postupnej modifikácie pojmu gramatiky: vo *Filozofických poznámkach* (1929–1930) je to logická teória typov; v *Cambridgských prednáškach* (1930–1932) je gramatika zrkadlom reality, vo *Filozofickej gramatike* (1932–1934) je to jednoducho súbor pravidiel, ktoré umožňujú interpretačný kalkul na pochopenie lingvistickej alebo matematickej výpovede. S istým zjednodušením by sme mohli tento vývoj vyjadriť takto: v rokoch 1929–1930 Wittgenstein viac-menej stotožňuje logiku a gramatiku pre ich formálnu zložku (teória typov), v rokoch 1930–1932 prenáša do gramatiky to, čo o jazyku tvrdil v *Traktáte*, a napokon od roku 1932 pod gramatikou rozumie súbor pravidiel chápania výpovedí. Príbuznosť medzi gramatikou a formálnymi disciplínami je zachovaná, no čo je spoločné, nie je teória typov alebo metafora zrkadla, ale jednoducho zorný uhol kalkulu.

Medzi tromi pojmi: izomorfie alebo teórie podobnosti, gramatiky a jazykovej hry je genetický vzťah. Pojem gramatiky je pojmovým sprostredkovaním medzi dvoma krajnými pojmi: odchyľuje sa od izomorfie bez toho, že by sa jej úplne zriekol (nič sa nehovorí o štrukturácii nezávislej reality, autonómnej voči jazyku, ktorá by radikálne narušila takú izomorfii) a už potenciálne obsahuje pojem jazykovej hry.

3. Úloha Gramatiky vo vzťahu medzi jazykom a realitou

Wittgenstein tvrdí, že "gramatika nevďačí nijakej realite" ([7], 191), po tom, čo niekoľko rokov predtým hlásal, že "gramatika je zrkadlom reality" ([8], 11). Dôležité je pochopiť obidve argumentácie, ktoré sú zdrojom takých protikladných tvrdení a ktoré ukazujú zmenu vo filozofii Wittgensteina II. Ak je gramatika "zrkadlom reality" (a možno si všimnúť, že oproti *Traktátu*, kde je obrazom stavu vecí výrok, teda jazyk, a nie gramatika), tak je to preto, lebo keď nás splnomocňuje hovoriť o svete pravdivé alebo nepravdivé veci, "hovoriť niečo o svete" ([8], 11): "To, čo môže byť o svete vyjadrené pomocou gramatiky a čo je vlastne svet, môže byť vyjadrené len vo výroku. Tento výrok totiž zrejme predpokladá svoju vlastnú pravdivosť, t.j. zrejme predpokladá gramatiku" ([8], 11).

Spôsob, akým gramatika vstupuje do vzťahu medzi jazykom a realitou, možno ilustrovať na opakovanom príklade vylúčenia farieb. Problémom vylúčenia dvoch farieb z tej istej plochy v tom istom okamihu sa zaoberá *Traktát* v bode 6.3751: "Nie je možné, aby napr. súčasne boli dve farby na jednom mieste zorného poľa, a to

logicky nemožné, lebo to vylučuje logická štruktúra farby. (...) Výpoveď, že jeden bod zorného poľa má v tom istom čase dve rozličné farby, je kontradikcia.

6.3751 je príkladom tézy uvedenej v bode 6.375: "Ako existuje len *logická* nevyhnutnosť, tak existuje tiež len *logická* nemožnosť."

Ak tvrdenie: "*a* je červené v *t* a *a* je zelené v *t*" je kontradikciou, je to v dôsledku logickej nevyhnutnosti. Nemožnosť, aby boli dve farby súčasne na tom istom mieste, je logickou pravdou.

V *Poznámkach o logickej forme* Wittgenstein kritizuje tézu v *Traktáte*, podľa ktorej každá nevyhnutnosť je logickou nevyhnutnosťou.⁸ Problémom nastoleným vylúčením farieb je konflikt medzi tézou o neprotirečivosti elementárnych výrokov a nemožnosťou toho, aby sa na tej istej ploche objavili dve farby. Skutočne, V a & R a je konjunkciou dvoch elementárnych výrokov a "dva elementárne výroky si nemôžu protirečiť" ([9], § 81, 106).

Vo *Filozofických poznámkach* sa Wittgenstein vracia (§ 76–86) k tomuto problému, premieňajúc túto logickú pravdu na gramatickú pravdu. Wittgenstein sa tu popri nezlučiteľnosti zmieňuje o možnosti dopĺňania sa dvoch farieb. Hovorí teda aspoň o dvoch odlišných problémoch v súvislosti so spoluobjavením sa dvoch farieb na tej istej ploche: o horeuvedenom probléme nezlučiteľnosti dvoch farieb umiestnených istým spôsobom na osmistene farieb a o probléme zlučiteľnosti dvoch farieb odlišného odtieňa. Obmedzíme sa na prvý problém. *Filozofické poznámky* tvrdia toto: "To, že dve farby nemôžu byť spolu v tom istom čase a na tom istom mieste, musí nevyhnutne vyplývať z ich formy a formy priestoru.

Ale symboly obsahujú formu farby a priestoru a ak určité písmeno raz označuje farbu a druhý raz zvuk, je zakaždým iným symbolom. To ukazuje, že preň platia iné pravidlá syntaxe" ([9], § 78, 10). "Syntax zakazuje konštrukciu ako A je zelené a A je červené, ale pre "A je zelené" výrok "A je červené" nie je takpovediac iným výrokom – a toto umožňuje syntax –, ale inou formou tej istej vety.

Syntax týmto spôsobom spája výroky, ktoré sú iným určením" ([9], § 86, 110).

V *Cambridgských prednáškach* robí Wittgenstein ešte ďalší krok, keď vyhlasuje, že "osmisten farieb (...) patrí do gramatiky⁹ a nie do psychológie. Hovorí nám, čo môžeme robiť: môžeme hovoriť o modrozelenej, ale nie o červenozelenej atď. No gramatika nemá celkom do činenia s ľubovoľnými výbermi. Dovoľuje nám vyjadriť rozmanitosť faktov, dáva nám rovnaký stupeň slobody ako fakty". (Toto je náčrt témy, podľa ktorej je gramatika podmienkou rozmanitosti.)

V jednej diskusii rozlišuje Moore medzi rôznymi gramatickými pravidlami a v tejto súvislosti sa zaoberá problémom vylúčenia farieb. Uvádza dva príklady porušenia gramatických pravidiel:

a) Three men was working. (Traja ľudia pracoval. Pozn.prekl.)

⁸ Pozri [3]. Na ss.63-64 sú ukážky vo francúzskom preklade o nezávislosti atomárnych výrokov.

⁹ Porovnaj s tvrdením "Euklidovská geometria patrí do gramatiky" ([8], 9, franc.prekl.8).

b) Rozdielne farby nemôžu byť na tom istom mieste zrkového poľa v tom istom okamihu.

Vynára sa tu otázka: sú to rovnakým právom gramatické pravidlá? Moore preberá hypotézu z *Traktátu*, pričom váha medzi týmito dvoma hypotézami: "Azda nás to povedie k tvrdeniu, že si to nemôžeme predstaviť, že je to nepochopiteľné alebo že je to logicky (nie fyzicky) nemožné."

Wittgensteinova odpoveď je, že "dva druhy pravidiel sú pravidlami v jednom a tom istom zmysle" ([8], 110) a že "keď hovoríme, že nemôžeme myslieť dve farby na tom istom mieste, mylné sa domnievame, že tu ide o výrok, hoci to tak nie je". Napokon, ak ide o rovnaký typ pravidla, rozdiel sa redukuje na to, na čo sa vzťahuje pravidlo: "Pravidlo týkajúce sa červenej a modrej farby je pravidlom týkajúcim sa slova "a"; a keby niekto hovoril, že "a" je filozofickým problémom, jednoducho by sme povedali, že "a" je nezmysel" ([8], 111).

Vo *Filozofickej gramatike* sa problém vylúčenia farieb explicitne neoživuje pomocou tej istej terminológie, ale 134 obsahuje dlhú pasáž o probléme elementárnych farieb v kontexte, kde ide o to, ukázať, že sa nemožno pokúšať zdôvodniť nevyhnutnosť gramatických pravidiel tak, že sa uchýlime k tvrdeniu: "Existujú štyri elementárne farby."

Dôsledkom všeobecnej tézy (porovnaj nižšie význam tejto tézy), podľa ktorej "jazyk je utvorený z heterogénnych častí", je, že ak by bol jazyk zrkadlom reality, táto by sa skladala z heterogénnych častí.

"Vzťah medzi jazykom a realitou je vytváraný vysvetľovaním slov, ktoré je súčasťou teórie jazyka, a to takým spôsobom, že jazyk zostáva uzavretý do seba, autonómny" ([7], 106).

Vo *Filozofickej gramatike* sú teda dve základné tendencie, ktoré sa môžu zdať nezávislé: jedna spočíva v nastolení tézy, že jazyk je utvorený z heterogénnych častí a že je uzavretý do seba, druhá spočíva v zachovávaní možnosti existencie gramatiky s pravidlami a kalkulom. Jedinou možnosťou, ako zmieriť tieto dve tendencie a artikulovať tézy, ktoré z nich vyplývajú, je predpokladať existenciu lokálnych gramatík, nezahrnutých do jednotnej gramatiky.

4. Povaha gramatiky

Skúmanie významov je gramatikou. Medzi sémantikou (v zmysle vied o významoch) a syntaxou a medzi pragmatikou a gramatikou niet roztržky, pretože význam slov je použitie týchto slov: "Skúmanie, ktoré uskutočňujeme, aby sme zistili, či význam slova je jeho dôsledkom, jeho cieľom atď., je gramatickým skúmaním" ([7], 79).

Ide o to, pospájať tieto implikácie: gramatika opisuje použitie slov v jazyku; použitie slov je ich významom podľa tvrdenia "gramatika opisuje použitie slov".

Čo je význam slova? Je to "úloha, ktorú hrá slovo v kalkul" ([7], 72).

Ako príklad významu slova (a gramatiky výrazu a práve tak aj interpretačného kalkulu) možno uviesť význam slova "asi" ([7], 73).

Ako príklad možno uviesť kalkul pri význame slova "červený". Osvojovanie si slova červený treba spojiť s použitím slova červený, t.j. spojiť ukazovanie s prisudzovaním.

"Medzi pravidlami gramatiky sa snažíme rozlíšiť tie, ktoré vytvárajú spojenie jazyka s realitou, a tie, ktoré to nerobia. K prvým patrí: táto farba sa nazýva červená (ukazovanie), k druhým patrí: non non p = p" ([7], 98). Podľa Wittgensteina (ako to upresnil v odpovedi Moorovi) teda nie je rozdiel medzi syntaktickými pravidlami (pravidlami zhody v Moorovom príklade) a sémantickými alebo logickými pravidlami (o farbách), ale medzi ostenzívnymi pravidlami, ktoré stanovujú konvenciu, a logickými pravidlami.

Pri ukazovaní stanovujeme, čo je červené, ale nevieme, ako sa "červené" vzťahuje na červenú farbu. Ostenzívne pravidlá nie sú sémantické (v zmysle pravdivostnej podmienky). V kompetencii sémantiky je "a je červené". Nemohli by sme pri ukazovaní vnímať "toto je červená" a nie "toto je červené"?

Treba rozlišovať aspoň tri úrovne vzťahu jazyka a reality: úroveň ukazovania, úroveň kritéria a úroveň pravdy. Vezmime si príklad bolesti. Prudkú bolesť zubov najprv identifikujem ukazovaním ("bolí ma", "kde?", "tam", "je to prudká bolesť zubov" atď.). Potom potrebujem kritérium alebo súbor kritérií, aby som identifikoval prudkú bolesť zubov, osobitne u druhého človeka. Keď už raz mám toto kritérium, výroku "Petra bolia zuby" budem môcť udeliť hodnotu pravdy. Kritériá zrejme určujú možnosť interpretácie pravdivostnej podmienky. Ostenzívne pravidlá stoja zrejme nad kritériami, ktoré zasa stoja nad podmienkami splňania.

Všeobecnou tézou je, že jazyk je utvorený z heterogénnych častí ([7], 74). Inštrumentalistická verzia tejto tézy (jazyk je zbierkou nástrojov) je veľmi odlišná.

Projekt filozofickej gramatiky neznamená zrieknutie sa akéhokoľvek ontologického zámeru.

Zohľadnenie všetkých dimenzií filozofickej gramatiky vedie k zrelativizovaniu priepasti medzi Wittgensteinom I a Wittgensteinom II.

Z francúzskeho originálu *Le concept de grammaire et la grammaire des concepts chez Wittgenstein (1929-1934)* preložila *Kristína Korená*

LITERATÚRA

- [1] BOUVERESSE, J.: La Force de la Règle. Wittgenstein et l'Invention de la Nécessité. Editions de Minuit 1987.
- [2] GARDIES, J.L.: Esquisse de Grammaire Pure. Vrin 1975.
- [3] GRANGER, G.G.: Wittgenstein. Shegors 1969.
- [4] HAKER, P.M.S.: Insight and Illusion. Wittgenstein on Philosophy and the Metaphysics of Experience. Oxford University Press 1972.
- [5] HUSSERL, E.: IV eme Recherche Logique: La différence entre les significations indépendantes et les significations dépendantes et l'idée de la grammaire pure. Recherches Logiques, vol. 2: Recherches pour la phénoménologie et la théorie de la connaissance. Paríž, P.U.F. 1962.
- [6] SMITH, B.-MULLIGAN, K.: Framework for Formal Ontology. In: Topoi 1983, č.2.
- [7] WITTGENSTEIN, L.: Grammaire philosophique. Paríž, Gallimard 1980.
- [8] WITTGENSTEIN, L.: Les Cours de Cambridge. 1930-1932. T.E.R. Mauvezin 1988.
- [9] WITTGENSTEIN, L.: Remarques philosophiques. Paríž, Gallimard 1975.
- [10] Le Vocabulaire Philosophique. Vyd.A.Colin, Paríž 1927.